

„Teljes mélységében és egész magasságában”

Giovanni Papini értelmezése Dante poétikájáról

Giovanni Papini *Dante vivo* című kötete 1933-ban jelent meg Firenzében. A magyar kiadás, Gáspár Miklós fordításában, három évvel később követte. A magyar címből érdekes módon hiányzik az „élő” jelző. E fordulat azért is igen meglepő, mert a kötet értelmezése és kritikai vizsgálata szempontjából a „vivo” kulcsfontosságú szerepet tölt be. Vajon miért volt ennyire fontos a firenzei író számára annak hangsúlyozása, hogy Dante „élő”, s általa maga a kötet is az? Papini szándéka szerint nem egy hatszáz évvel azelőtt elhunyt firenzei költő precíz és lezárt életrajzát szándékozta megírni, hanem könyve „Élő könyvnek készült, amelyben élő ember beszél olyan emberről, aki halála óta soha egy percre sem szűnt meg élni” (PAPINI 1936, 9)¹. Papini akkor, ahogyan mi most, Dante halálának hétszázadik évfordulóján, úgy tartotta, hogy „A Komédia az emberi szellem összes alkotásai közt az egyetlen, amely szándékában és szerkezetében valóban az egész mindenséget felöleli” (250). S minthogy az örök témák kimeríthetetlenek, minden korban újabb és újabb Dante-értelmezések jelenhetnek meg. Ahhoz azonban, hogy ezt megértsük, először meg kell értenünk, hogy hogyan rejlik benne a mindenség egyetlen emberben, jelen esetben a kiválasztott Dantében. Először az ő mikrokozmoszát kell „teljes mélységében és egész magasságában”(11) megérteni, hogy utána, általa eljussunk a makrokozmoszhoz, tehát az emberi lét és a világ megértésének alapkérdéseire. Így kerülhetünk közelebb ahhoz, hogy „teljes mélységében és egész magasságában”(11) kíséreljük meg felfogni a minket körülvevő világot és a kívül-belül lüktető életet. Papini Dante személyében összegyűlni látja az emberi attitűdök és tulajdonságok széles garmadáját, méghozzá oly módon, hogy benne az ellentétek kisimulnak egy magasabb szintézis szolgálatában. E jelenség teszi Dantét méltóvá és egyben alkalmassá arra, hogy véghezvigye nagy küldetését, és valóságos „poétává”, egy valóban teremtő művésszé váljon. Írássom ezen pontok kifejtésére koncentrálok, valamint egy rövid kitérőt teszek az írói azonosulás jelenségével kapcsolatban, részben Papini és Dante között, részben pedig maga Dante és az általa idézett Ripheus alakja között. Elképzelésemet egy kiadatlan levéltári kézirat alapján fogalmazom meg, amelynek szövege ismeretlen okokból, végül nem került a *Dante vivo* kötetbe.

¹ Papini szövegeit a hivatkozott magyar fordítások alapján közlöm. Ha nincs magyar kiadásuk, akkor saját fordítást közlök.

Az ifjú Papini és Dante

Papinit már egészen zsenge korában foglalkoztatta Alighieri alakja és költészete. Erre számos utalást találunk műveiben és feljegyzéseiben. Az önéletrajzi ihletésű *Élőhalottban* így emlékszik vissza fiatalkorára: „És neked, Dante atyám, neked köszönhetem a paradicsomok sóvárgását és a felséges haragok viharos és nyers felháborodását” (PAPINI 1927, 118), avagy

én mindig a végletekhez vonzódom. Az élőlények között csak a tökéletes állatokat és növényeket szeretem, azokat, amelyek becsületesen elvégzik a munkájukat, anélkül, hogy egyébhez értenének, anélkül, hogy ide-oda kalandoznának fecsegésekben és a törtetésekben – vagy pedig az igazi lángelmét, a nagy lelket, a hőroszt, aki gigászi és magányos, mint valami hegység az éjszakában. Vagy egy paraszt, vagy Dante. (155.)

A Papini lánya, Viola Paszkowski Papini által szerkesztett *Città felicità* kötetben a következő visszaemlékezést olvashatjuk: „Mikor fiatalka voltam még, pont ilyen időtájt szöktem ki lábujjhegyen otthonról, a kezemben egy piros vászonkötésű Dantéval, s iparkodtam felfelé Dávid terére” (PAPINI 1960, 161).

A firenzei, kezdetben ateista, majd katolikussá vált művészember Papini jóval a *Dante vivo* kötet kiadása előtt elkezdett írni a firenzei, katolikus és művész Dantéről, illetve az általa „Dante-kultusz”-nak nevezett jelenségről. Véleménye szerint az irodalmár tudósok soha nem fogják megérteni a *Komédia* valódi, „dantei” jelentését és jelentőségét, mivel a kicsi, jelentéktelen részletekkel vannak elfoglalva a gigászi mű titáni mondanivalójának megfejtése helyett. Mivel magyarázható akkor, hogy mégis ilyen nagy aktivitás figyelhető meg dantista berkekben? – merül fel a gátlástalan ifjában a kérdés. Az élesnyelvű választ ő maga meg is fogalmazza *Per Dante contro il dantismo* c. cikkében: a dantisták aktív tevékenysége nem más, mint „a múltban más témáknak szentelt figyelem egyszerű átvezetése” (PAPINI 1905), semmi egyéb. Kifejti: az akadémikusoknak teljesen mindegy, hogy mivel bíbelődnek, észre sem veszik, ha az aktuálisan vizsgált mű nem átlagos, hanem embert alakító, világot formáló alkotás. Ebben, és számos más cikkében az antiakadémikus vad lázadó nem kímélte a köztiszteletnek örvendő, nagytudású dantistákat:

Nem azt várom el, hogy ezek a művelt urak abbahagyják Dante kommentálását a maguk gyenge módszereivel, csak ne prédikáljanak nekünk Isten nevében, mondván, hogy a jegyzeteik alapján jobban megérthetjük a dantei művet, és még inkább ne próbáljanak meggyőzni arról, hogy ők igazán meg tudják értetni az olaszokkal a nagy prófétát. (PAPINI 1905)

A már említett *Élőhalott*ban is megnyilvánul Papini szélsőséges hozzáállása:

a nagy halottak iránt érzett szeretetnél erősebb volt bennem a megvetés az élő kicsinyek iránt. [...] Senki sem menekült meg fürgeteges támadásaimtól. Ha nem volt vita, szándékosan támasztottam, hogy dilemmákat rögtönözzenek és kíméletlenül záporozzam az ütésekkel. [...] rájöttem, hogy az igazi bölcsesség nem is állhat imitt-amott eldugott adatok ábécé-rendű összehordásában, hulladékok és másolatok gépiesen elrendezett felhalmozásában, mert mindebben nincs meg sem az élet, sem a lélek, sem a gondolat lüktetése. (PAPINI 1927, 121.)

Ezen attitűd, ha kissé megszelídülve is, de semmiképpen sem elfojtva, megmaradt egészen a *Dante vivo* megírásának időszakáig, amikor a már megtért író vallási lelkülete is áthatotta a *Komédiához* való hozzáállását. Negyven éves kora környékén, tehát a jungi megközelítés „midlife crisis”-ának kellős közepén magáévá tett katolikus hit nyilvánvalóan nem elsöpörte fenti elképzelését, hanem annak fényében erősítette, hogy a *Komédia* valójában az emberi lélek Istenhez való megtérését szándékozza előmozdítani. Mindez pedig, véleménye szerint, nem elérhető filológiai eszmefuttatásokkal, etimológiai elemzésekkel vagy apró részletekbe menő kritikai kutatómunkával: hagyni kell, hogy a nagy mű hasson ránk, kicsikre, és ellássa – Papini szerint – eredeti, „dantei” funkcióját. A kontraszt az apró, szorgos elemzők és a nagy Dante között élesen megfogalmazódik az 1933-as Danténak szentelt kötet *Szükséges magyarázatok* c. előszavában is:

Vérszegények ők, a vérbő óriás mellett, hangyák, akik az oroszlán hátán nyüzsgönek. Felfedező útjuk során eltévednek a sörényben, és ha sikerül is megszámlálniuk egyenként a szőrszálait, sosem látják teljes egészében, félelmes fenségében a hatalmas lényt. És jaj volna nekik, ha az oroszlán egyszerre csak elbömbölné magát! Nem hevülnek fel, vagy rosszkor és értelmetlenül hevülnek. Dante láng és tűz, ők pedig langyosan vagy fagyosan szemlélik, mintha élettelen romhalmaz volna. Ő az élet, ők pedig félig hullák. Ő a fény, ők pedig sötétben botorkálnak. (11–12.)

Aki ismeri Papini írásait, nem lepődik meg a sorok merész, mondhatni önkontroll nélküli szókimondásán: Papini, akit gyakran csak úgy hívtak, hogy a „firenzei vad”, hasonló stílusban fogalmazott számos más témában is, s előfordult az is, hogy később az adott állásfoglalás szöveg ellentétével kapcsolatban hasonló vehemenciával nyilvánult meg².

2 A megtérése után Papini megkérte egyik lányát, Violát, hogy égesse el a *Le memorie d'Iddio* c. kötetnek minden fellelhető példányát (első kiadás: 1911), mivel annak tartalma sértette a keresztényt

Térjünk azonban vissza a hatszázadik Dante-évfordulóra, illetve annak előkészületeire. Isidoro Del Lungo, az Accademia della Crusca akkori elnöke 1918 végén megígéri, hogy 1921-re, a Società Dantesca gondozásában megjelenik egy teljes, minden részletében kidolgozott kritikai Dante-kiadás. AA nagy ígéret hallatán Papini szenvedélyes szavakban tör ki *Forza Dantisti!* c. cikkében:

Épp itt lenne az ideje! Hatszáz év alatt sem volt képes a Szent Dante imádat Olaszországban arra, hogy kidobjon magából egy megbízható, vagy legalábbis elfogadható kötetet a Komédiáról és a kisebb művekről. Sokáig a német Witte könyve volt a legjobb, és máig az egyetlen, részletekbe menő és teljesnek tekinthető mű az angol Moore-é. (PAPINI 1918b)

Számos egyéb, Dantéval kapcsolatos írása maradt ránk, amelyek szinte hiánytalan formában, összegyűjtve megtalálhatóak a *Tutte le opere di Giovanni Papini* sorozat *Dante e Michelangelo* kötetében³.

hitet. Papini Istenként beszél ebben a műben egyes szám első személyben. Megszólal, mert elege van abból, hogy mindig mindenki az ő nevében nyilatkozik: „azt a Názáreti Jézust, mondom nektek, sem én küldtem. Nem az én fiam, vagy csak annyira, amennyire ti mindannyian a fiaim vagytok” (PAPINI 1918a, 10). A *Gesù peccatore* c. (PAPINI 1913) cikke még nagyobb felháborodást keltett, még perbe is fogták vallásgyalászásért, de a büntetés elmaradt. Az 1921-ben publikált *Storia di Cristo*, majd az azt követő számos vallásos témájú kötet ugyanazon belső fűtöttség jegyeit mutatja, csak éppen mondanivalója szöges ellentétje a fent említett írásoknak. Mégsem jelent ez feltétlenül önmagának ellentmondó egyéniséget, sokkal inkább a személyiségfejlődés egy igen intenzív példáját láthatjuk Papini alakjában. Erről bő szakirodalom áll rendelkezésre. Papini maga pedig így fogalmaz: „Olaszország minden szegletében égre-földre esküdöznek, hogy egy napraforgó vagyok, egy motolla, egy szélförgő, vagyis Próteusz unokája és kaméleon testvére. [...] Aki él, változik; akinek nem könnyen kielégíthető szíve van, az keres; aki nem egy kikötözött jószág, az több legelőt is ki akar próbálni mielőtt megállapodik. [...] A nyughatatlanságom nélkül nem jutottam volna el oda, ahol most vagyok, és csak azon vagyok megrökönyödve, hogy velem, aki az elitelték között is az utolsó, egy ekkora, meg nem érdemelt kegyelem esett meg. [...] Azok, akik ugyanilyen őszinteséggel el tudják mindezt mondani magukról, jelentkezzenek csak bátran” (PAPINI 1930).

- 3 Korai írásai a „*Baruffè tra dantisti*” (PAPINI 1906), „*Il dantismo*” (PAPINI 1906), a „*Dante vicario d’Iddio*” (PAPINI 1907). Az érett, megtért Papini cikkei Alighieriről a következők: „*Un dantista di campagna*” (PAPINI 1942), „*Due nuovi poemi di Dante*” (PAPINI 1947), „*Dante abbandonato*” (PAPINI 1950), rövidebb írásai pedig: „*La selva oscura*” (PAPINI 1950, *Città di vita*), „*Il beato Dante*” (PAPINI 1957, 124–126). Legkésőbbi írása Dantéről egy rövidke és abszurd álomról szóló beszámoló 1955-ből, melynek címe „*Dante nella stalla*” (PAPINI 1971, 168).

Papini Dante-interpretációjának újdonsága

A *Dante vicario d’Iddio* c. már említett cikkében Papini a következőket fogalmazza meg:

Dante műve még napjainkban is íródik. [...] Egy igazán nagy könyv csak a kezdet: a témát adja meg ahhoz, hogy a későbbi generációk egy minden időket felölelő, többévszázados szimfóniát hozhassanak létre a nyomán. Minden egyes ember, aki olvassa a nagy művet, legyen szerény képességű is akár, hozzáad valamit magából, s ezzel a gazdagított jelentéstartalommal adja tovább az utána jövőknek [...] mi is *folytathatjuk* Alighieri e munkatársainak kutatását. Meg *kell* találnunk lelkének és művének egy olyan értelmezését, amely különbözik az eddigiektől. [...] Szeretnék olyan szemszöveget javasolni, amelyből vizsgálódva valóban a maga teljességében láthatjuk Dante örökkévalóságot uraló alakját. (PAPINI 1961, 291–292.)

Papini tehát már ekkor, 1907-ben eltökéli, hogy olyan új megközelítést fog keresni Dante és a dantei mű vizsgálatához, amely képes teljes rálátást biztosítani összetett személyiségének minden aspektusára és művének – általa – legfontosabbnak ítélt mondanivalóira. Mindezt sikerül is megvalósítania huszonhat évvel később, a *Dante vivóban*. Érdekességként említem Papini egyfajta dekonstrukcionista felfogását, amely szerint minden egyes olvasó valami mást és újat ad a műhöz, talán olyat is, amelyre se a szerző, se az addigi olvasók és kritikusok sem gondoltak. Minden olvasatnál egy újabb *Komédia* születik, amely interpretációk és interpretációláncok folyamatosan gazdagítják a mű értelmezési keretét.

Miben áll a Papini-interpretáció újdonsága? Ahogy már írtam, Papini „élő” könyvet akart írni, mivel úgy vélte, hogy „Dante a mai idők szemüvegén keresztül sokkal mélyebben és igazabban élőnek hat, mint bármikor, saját kora óta: modernebb sok modern költőnél, élőbb sok halottnál, aki azt képzei magáról, hogy él” (PAPINI 1936, 48). Amikor Dante valóban élt még földi porhüvelyében, művész volt, katolikus és firenzei, mindezért Papini úgy érezte, hogy ő maga kiválóan tudja majd vizsgálni nagy elődjét és földijét. Ezért a gondolatáért rengeteg támadást és kritikát kapott, mivel sokan úgy érezték, kizárja őket a lehetséges Dante-kutatók köréből, holott Papini e három tulajdonságot inkább segítségnek tartotta, mintsem hogy kizárólagosságot jelentsen ki velük:

Nem szükséges, hogy a zoológus maga is vadszamár legyen vagy a csilagász maga is égitest, mert ezek külső dolgok. De a Dante-kutatónak semmi esetre sem válik hátrányára, ha van némi keresztény hite, ha járatos a művészetben és ha Firenzében született. (13–14.)

... bár bennem megtalálható mind a három említett tulajdonság, – vagyis katolikus vagyok, művész és flórenci, – semmiképpen sem állítom, hogy sikerült megalkotnom azt a könyvet, amely a legmélyéig feltárja a dantei világegyetemet. [...] Dante műve olyan hatalmas, hogy minden generáció felfedezhet benne és művében valami újat. És biztos nem írtam volna meg ezt a könyvet, ha nem érzem, hogy van némi új mondanivalóm – bár attól tartok, hogy ezek a mondanivalók első pillanatban kicsit meglepően hatnak és úgy tetszik majd, mintha ellentétben volnának az általános fel-fogással. (15–16.)

Az új mondanivaló pedig Dante alakjához kötődik: „Dante vivo, non morto”, azaz az élő Dantéről van szó, nem a halottról. Papini művének középpontjában az ember Dante áll. Ahogy Guido Rossi recenziója fogalmaz:

Nem az irodalmárok nagy költője és a Színjáték, hanem az ember Dante és az ő költeménye, a saját életébe illesztve, és a mienkbe is. [...] A démon-jai, melyeket nem veszünk figyelembe, mikor az álommal és az irreális víziókkal foglalkozunk, de annál inkább fontosak és vizsgálódásra hívnak, mikor az élettel magával kezdünk foglalkozni. Egy szóval, ez az élő Dante. Papini Dante lelkét próbálja meg visszaadni, és sikerül is neki. (ROSSI 1933)

Papini tehát a „szerző Dante” személyének, lelkének ismeretében foglalkozik poétikájának egyedülálló alkotóerejével és esztétikájának nagyszerűségével: „az élő Dantét szeretné az olvasó elé állítani, erkölcsi és szellemi fényképet készíteni róla, megkísérelni mindannak a feltárását, ami körülötte még a mai ember számára is érdekes lehet” (PAPINI 1936, 9–10). Mindehhez a megszokottól eltérő vizsgálódási szempontokat kell választani:

Dante életének külső körülményeire vonatkozólag kevés megbízható és pontos adat maradt ránk, életrajzírói mégis rengeteget foglalkoznak földi vándorlásának különböző állomásaival. Annál többet tudunk a lelkéről, amelyet a legközvetlenebb forrásból – a műveiből – ismerhetünk meg, de mégis igen kevesen veszik a fáradságot, hogy belemélyedjenek tanulmányozásába. (9.)

Papini „erkölcsi és szellemi fényképet” (9), „kritikai arcképet” (16) kíván készíteni a nagy poétáról, feltárva személyiségének, lelkének összes pozitív elemét, de azonosítani kívánja gyengeségeit és gyarlóságát is. Semmit nem szándékozik eltúlozni, de elrejteti sem. Ahogy azt a *Camminare* hasábjain olvashatjuk, Papini írói lelkületének szinte transzcendens ereje

... szűz területre lelt az ember Dante ábrázolásában, és minden preconcepciót levetkőzött, pucér aggyal és minden előfeltételezéstől szabad hozzáállással fogott műve megírásához. Egyetlen célja: megtalálni Dantét a legkitartóbb és legmakacsabb tanulmányozói által rádobált kövekből képződött hegy alatt, amely egy, az ég felé tornyosuló óriási emlékmű létrehozási kísérlete volt [...] Dante EMBERként tűnik fel előttünk, lélekemelő magasságban látjuk spirituális életfelfogásának tükrében, zsenialitásával felette áll minden évszázad emberének, de ugyanakkor nagyon is XIV. századi a lelke mélyén, egyszerű, szegény, szenvedő, utópisztikus, elbukott. És ez az, amiért most még jobban szeretem. ([M., AL.]1933)

1933. május 10-én a *Gazzetta del Popolo* hasábjain karikatúra jelent meg, amelyen az öltönyös Papini és Dante egy asztalnál ülve borosüveg és füstölgő cigaretta mellett beszélgetnek, mint régi ismerősök. Papini így szól földijéhez a *Dante vivóban*: „Akármilyen komoly arcot vágsz is legrégebbi és legismertebb arcképeiden, velem ugyan nem hiteted el, hogy sohasem feleltél tréfás szóval a tréfára és hogy nem szórakoztál, legalább néha bohócok társaságában” (21), továbbá „Engedd meg tehát egy költőnek, hogy végre ne csak a hatalmas lángészt lássa benned [...], hanem a derűs halandót is, a nap és a föld fiát, az emberien emberi embert” (22).

Végül Papini őszinte vallomást tesz Danténak, „testvérünknek”:

én a titánon kívül mindig láttam és szerettem benne az embert is, tele gyöngeséggel, a művészt, tele a kimondhatatlan dolgok gyötrelmével – és éppen ezért igazán közel jutott a szívemhez (17).

Közel férközni a szerzőhöz, mint emberhez, meglátni benne magunkat, meglátni a nagy író mögött egy emberi sorsot, s mindezek által megkísérelni a mű üzenetének mélyebb rétegeit feltárni, a megszületett alkotás vertikálisan rétegzett dimenzióit felfedezni, ez lesz Papini munkamódszere. Itt egy oda-vissza ható folyamatról van szó: egyfelől az író közeledik a műve tárgyát képező személyhez, másfelől felismeri önmagát benne. Ez a megközelítés nem újdonság Papini számára⁴ (sem). Hogy mást ne említsünk, az 1930-ban megjelent *Szent Ágoston* c. kötet kiváló példája ezen írói félig-meddig tudattalan eljárásnak. Tekintsünk is meg két idézetet a két mű (először a *Szent Ágoston*, majd a *Dante*) szerzői bevezetőiből:

Bizonyos, hogy Ágostonhoz mérni magunkat: elbizakodottság, de az utánzására törekedni: kötelesség (PAPINI 1930, 238).

4 „a költő akaratlanul is mindig azokat a gondolatokat fejezi ki, amelyek uralják, még akkor is, ha nem önmagáról beszél” (148) – írja Papini a *Dante vivo* oldalain.

... ahhoz, hogy teljes mélységében és egész magasságában megértsük Dantét, az embert, a költőt és látnokot, az élő és teljes Dantét [...] Amennyire ez nekünk, törpéknek, lehetséges, közelednünk kell az ő hatalmas nagyságához, azon kell igyekeznünk, hogy legalább szelleme visszfénye hatása alatt, hasonlókká váljunk hozzá. (PAPINI 1936, 11.)⁵

Giuseppe De Luca a *Dante vivo* recenziójában pontosan ezekben a pszichológiai vizsgálódásokban látja Papini műveinek erejét: a firenzei író feltárja az emberi lelkek különbözőségeiben is benne rejlő hasonlóságokat, megtalálja az azonosulási pontokat, és ő maga azonosul is.

Igaz, hogy ebben a könyvben, mint az összes fiatalkori munkájában, Papini nem is Dante lelkét kutatja igazán, hanem a sajátját, illetve talán mindannyiunkét, kik e korban élünk; és innen jön a vallomásokra és ráeszmélésekre jellemző fűtött hangulat, amely minden nagy írását átjárja. (DE LUCA 1933)

Érdekes ahogy a mű hömpölygő áradata folyamán itt-ott megváltozik a nyelvtani személy. A *Testvérünk, Dante c.* fejezetben például Papini közvetlenül Dantéhoz fordul egyes szám második személyben szólítva őt⁶, a kiadatlan kéziratban pedig behelyezkedik Dante személyébe és egyes szám első személyben szólal meg, ahogy azt a későbbiekben olvashatjuk majd, míg a mű nagy részében, természetesen, egyes szám harmadik személyt használ, hiszen ő valójában csak egy mesélő...

A *Dante vivo* eredeti, olasz kötetéről magyar recenzió is megjelenik Várad Imre tollából, aki szintén az imént megfogalmazott pszichológiai megközelítést emeli ki hivatkozva Papini *Szent Ágostonjára* is:

... a bűnből Istenhez megtérő lélek története, melyben lépten-nyomon saját viszontagságainak heroikus példáját látja, vigaszt és biztatást keres a szerző. És alighanem innen van hőse gyarlóságainak helyenként túlságosan buzgó kitergetése, lélektani magyarázata és védelme, ami félig öntudatlanul önvédelmi kísérlet is. A szentnek esendő ember voltában mindnyájunkkal – s elsősorban a könyv írójával – közös földi vonásaira

5 Papini művét a következő gondolatokkal zárja, mintegy kerek egészé téve elképzelését e Dante-interpretációs kísérletről: „Szükségét érzem, hogy e fáradságos munkám végeztével még egy kérést intézzek Hozzá: bocsássa meg nekem, ha néha talán túl kíméletlenül igyekeztem lelkének mélységébe hatolni; főként pedig azt bocsássa meg, ha én, a törpe, nem szólhattam méltó módon lángelméjének mindent fölülmúló, csodálatos nagyságáról” (312).

6 „Valamennyien úgy látnak téged, Dantem, amint talárba burkolózva, komor és gögös arccal jársz az emberek közt és egy pillantásra sem méltatod őket, mert lefoglalnak gondolataid, amelyek magasabban szárnyalnak mint a tornyok csúcsa és mint a felhők.” (18.)

erős hangsúly esik [...] emberileg közelebb hozta Ágostont, részvétet és szeretetet ébresztett iránta. (VÁRADI 1933, 271.)⁷

Váradai eszmefuttatásában kijelenti, hogy a *Dante vivo* is hasonló kritikai módszerrel íródott, tehát hatása is ennek az elvnek köszönhető. A kötetben véleménye szerint „az örökéletű Dante helyett a hatszáz évvel ezelőtt Alighieri Dante néven élt, szomorú sorsú firenzei polgárnak lélekrajzát kapjuk” (VÁRADI 1933, 272)⁸.

Ripheus rejtélye

Papini olyannyira magáénak és hitelesnek érzi (tudatosan vagy félig-meddig tudatalanul) ezt az írói munkamódszert, hogy Dantéval kapcsolatban is talál rá példát az általa a Paradicsomban elhelyezett pogány trójai, Ripheus alakjának leírásában. Ripheus olyan Dante számára, mint Dante Papini számára, legalábbis az írói azonosulás és a pszichológiai áttétel terén. A *Ripheus rejtélye* c. fejezet (*Dante és a család* c. fejezettel egyetemben) nem került be a *Dante vivo* kötetbe, ennek okát homály fedi.

Ripheus történelmi alakjának hitelessége kétségbe vonható, Vergilius is csak röviden említi pár helyen az ifjú harcost az *Aeneis*ben⁹. Ripheus mindennek ellenére

7 Váradai állásfoglalása a művel kapcsolatban a következő: „Szaktudós és művelt laikus egyforma élvezettel és tanulsággal olvashatja. Alig van a Dante-irodalomnak olyan lényeges kérdése, amelyhez az agyag imponálóan biztos ismeretével, az uralkodó felfogások higgadt és éleselméjű birálatával vagy új állásfoglalásaival kitűnő kalauzul nem szolgálna. Az olvasó számára Dante megértéséhez élvezetes bevezető s könnyedén a hivatásos dantista sem teheti túl magát nem egy eredeti megállapításán. Alázattal, szerényen, szeretettel írott könyv ez az emberiség egyik legnagyobb géniuszának életéről, alakjáról és művéről [...] Mégis alatta marad a nagy várakozásnak, mellyel Papini tisztelői e régen készülő ötödfélszáz oldal elé néztek. Csalódás mindazoknak, akik a szerző gazdag intuíciójától, nagy tudásától és rendkívüli alakító erejétől egy új, hatalmas Dante-szintézis fejedelmi ajándékát remélték. Azokhoz az elemekhez, amelyekből Dante nagyságáról kialakult képünk él, jóformán semmi hozzátennivalója nincs Papininek. [...] Érdeme mindenekelőtt az előadás művészete. Firenze irodalmi nagy díja, melyet eredetileg Mussolininek ajánlottak föl, a Dante Vivo-nál nemesebb veretű modern olasz prózai művet nem koszorúzhatott volna.” (271–272.)

8 Kiemelendő, hogy itt tehát nem a „történelmi”, nagytekintélyű Dantéről van szó tehát, hanem egy ember lélekrajzáról, ahogy Papini maga is írja: „Ez a másik Dante, a nem történelmi Dante, nem volt mindig jómodorú, nem szégyellt hajbakapni azzal, aki valamiben meg akarta rövidíteni, és grombaságokat felelt a szemtelenkedőknek, meg azoknak, akik terhére voltak vagy megbántották”(25); „A legendák túloznak, de ritkán teremtenek: minden szappanbuborékból, amely pusztá levegőnek látszik, lecsapolhatunk egy cseppnyi szappanos vizet és a valószínűtlen hagyományból, nagy türelemmel, mindig kihámozhatjuk az igazság parányi magvacskáját.” (27.)

9 „Társam akad bőven: Rhípeus s a csaták deli hőse / Épytus, és Hypanis valamint Dymas - és jön a holdnak / Fényénél Mygdon fiasarja is, ifju Coroebus”; „Így tesz Rhípeus, így Dymas, így az egész fiatalság, / Ölti magára az új hadi-fegyvereket ki-ki vígan. / Most már mint danaók haladunk, - de nem őrti utunkat / Istenség, noha sok viadalt vívunk a vak éjben”; „Elnyom tüstént túlerejük; legelőszőr, a harcos / Szűz szobránál Pénelűs keze küldi Coroebust, / Majd mások Rhípeust a halálba: a jog s az igazság / Minden teucrok közt legtiszteltebb daliáját;”(Aeneis, Lakatos István (ford.), II. ének).

a dantei Paradicsomban, Jupiter egén a Sas szemét alkotó hat igaz lélek egyike lesz. Ez, körülményeit tekintve, igen előkelő hely. Számos értelmezése lehetséges e furcsa jelenségnek. Kelemen János így fogalmaz:

A pozitív példákat a Sas alkotórészeiként, mondhatni, testrészeiként megnevezett lelkek képviselik (*Par. XX. 31–72*), vagyis Dávid, a Sas szeme, valamint öt másik lélek, akik a Sas szemöldökének ívét alkotják. [...] Az öt között két pogány is van, Traianus, a római császár és Ripheus, a trójai hős. Őket, eltekintve most annak különleges magyarázatától, hogy hogyan kerülhettek a mennybe, a költő – mintegy az előző invektívák folytatásaként – annak bizonyosságául állítja szembe a pápákkal és a keresztény királyokkal, hogy vannak pogányok, akik érdemesebbek lennének a kegyelemre, mint sok keresztény. (KELEMEN 2013, 59.)

Visszatérve az epizód fő kérdésköréhez, le kell szögezni: a pogányokra vonatkozó szigorú törvény alól nincs kivétel. Még Traianus és Ripheus mennybemenetele sem tekinthető annak. Tulajdonképpen ők sem „pogányként haltak meg, hanem mint keresztények” (*Par. XX 102–103*). [...] Ami viszont Ripheust illeti, az ő esetében a Krisztus előtti, „implicit” hit csodájáról kell beszélnünk. Ő azért vált érdemessé arra, hogy Krisztus kereszthalála után a pokolból a mennybe költözzön, mert különleges kegy folytán előre megsejthette a megváltást, s közvetlenül beléplántálódott a három teológiai erény, melynek birtoklása pótolja a keresztiséget (*Par. XX, 127–129*). [...] Ripheus, akárcsak Traianus, kivétel a szabály alól: érdeme az, hogy pogány volta ellenére előre ki lett szemelve a kegyelemre. (KELEMEN 2013, 63–64.)

Nagy József Fumagallira hivatkozva kifejti:

A Színjátékban Catón kívül csak egy Krisztus-előtti pogány üdvözülni, a Sas szemöldökét alkotó igaz lelkek közt található trójai Ripheus (*Paradicsom XX, 67–72*), akit Vergilius az *Aeneis*ben épp csak megemlített: Dante – mint keresztény szerző – éppen azért emeli ki Ripheus alakját, mert Vergilius pogány költőként még nem érthette meg annak valódi jelentőségét (vö. Fumagalli 2000: 130). (NAGY 2013, 105–106.)

Papini a lélektani megközelítést választja, és személyes, írói megérzésének engedve egészen más módon közelíti meg a kérdéskört. A *Ripheus rejtélye* (*L'Enimma di Rifèò*) c. fejezet kéziratát, amelyet a következőkben idézek, jelenleg a Fondazione Primo Conti Archivio Papini levéltárának kéziratárában őrzik. A fejezet egy igen

rövid változata „*Il mistero di Rifeo*” címmel megjelent a *Corriere della Sera* már említett Schegge sorozatában, később pedig ezek gyűjteményében a *La spia del mondo: schegge di poesia e di esperienza* címmel (PAPINI 1955, 381–382)¹⁰. Végül a Mondadori *Tutte le opere di Giovanni Papini – III. Dante e Michelangiolo* kötetében *Postille* címszó alatt is megtalálhatjuk a rövid írást (326–327). Idézem a kiadatlan kézirat fordítását:¹¹

Nekem úgy tűnik, mintha Ripheus alakjában Dante önéletrajzi alkotását fedezhetnénk fel. Dante igaznak hitte magát az igaztalanok városában, és ezen igaz mivoltáért, bár jutalmat érdemelt volna, mint Ripheus, megbüntették: Ripheust a halállal, Dantét a száműzetéssel, amely éppoly keserű, mint a halál. Végül pedig megjegyezzük, hogy Ripheus azért halt meg, hogy megmentse a görögök fogságába esett Cassandrát: Cassandra, Dantéhoz hasonlóan, próféta, aki Trója számára hasonló balszerencsét jósol, mint amelyet Dante jósol Firenze számára, úgy a *Levelekben*, mint a *Komédiában*. És Cassandrára Vergilius olyan szavakat mond ki, amelyeket Dante nyugodtan vonatkoztathatott saját magára is:

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris

Ora dei iussu non umquam credito teucris. (II. 246–247)¹²

Tehát kapcsolat van Ripheus és Cassandra, Ripheus és Dante között – az igazságtalanul büntetett igaz és Dante között; és a nem hitt prófétánő és Dante között. Dante az igazság szerelmese, aki boldogtalan, mint Ripheus; és meg nem hallgatott próféta, mint Cassandra. Ripheus azért hal meg, hogy kiszabadítsa a jósnőt, és azért hal meg, hogy megvédje a várost, amelyből sarjad majd Aeneason keresztül a Birodalom. A Dante számára legkedvesebb minden érzelem könnyen asszociálható Ripheus alakjához: az igazság, a prófécia, a birodalmi gondolat. És talán vissza akart vágni, lázadó ösztöntől vezérelve a Pogányság Isteneinek igazságtalanságáért.

(PAPINI, FC/AP MS, 18–23)

10 A kötetért, bár méltónak találta rá a bizottság, végül politikai állásfoglalása miatt nem kapott Nobel-díjat a firenzei író. A Papiniról kialakult fasiszta beállítottságú képet is érdemes lenne újra-és felülvizsgálni, hiszen egész életművének utóéletét e sötét felhő árnyéka borította be. Ez a folyamat már elindult az utóbbi évtizedben. Jelenleg is egy nagyszabású konferencia előkészületei zajlanak Papini dédunokája, Tommaso Casini, a milánói Libera Università di Lingue e Comunicazione (IULM) oktatójának felügyelete alatt.

11 Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Manoscritti, FC/AP MS. SCXXV/INS 1/ CAM A, - ff. 18–24 – Interpretatív átírást alkalmaztam, nem jelölöm itt a szerzői variánsokat, kizárólag a végleges(nek ítélt) szöveg fordítását hozom. A tanulmány végén két kéziratot lap fotómásolata (1. és 2. kép) került a mellékletbe.

12 „Hej, Cassandra igéi pedig hogy hangzanak ismét! / ! Ám az a mennybeli ezt jól eltervezte – hiába. / S ó, nyomorult teucrok, kiknek vég-napja e nap, mi, / Ünnepi lombbal tömjük még tele templomainkat.” (II. 246–249)

Végül Papini Dantéval azonosulva, egyes szám első személyben szólal meg:

És én, Dante, a firenzeiek között legigazabb, a kereszténység egyik törvényének nevében és a költészetem erejével szegény Ripheus számára égi elégtétellel szolgállok. (PAPINI FC/AP MS, 23–24)

Papini véleménye szerint teljes párhuzamot lehet vonni Ripheus és Dante sorsa között, s ezáltal Ripheus megdicsőülésén keresztül Dante saját maga számára is igazságot szolgáltat. Váradí szavai juthatnak eszünkbe a már idézett recenzióból, miszerint Papini, főhőse segítségével „öntudatlanul önvédelmi kísérlet”-et visz véghez (VÁRADI 1933, 271). Természetesen a dantei műben szereplő személyek sokasága számos értelmezésre ad lehetőséget. Draskóczy Eszter Dante és Aeneas között vél kapcsolatot felfedezni: „A szereplő Dante több szempontból is megfelelteti magát Aeneasszal: száműzöttként, túlvilágjáróként, az isteni rendelés végrehajtójaként” (DRASKÓCZY 2019, 80–81).

Az emberi psziché „teljes mélyégében és egész magasságában”

Papini szerint, csak ha megértjük az ember Dantét – a benne lakozó emberi gyengeségekkel és isteni magasságokkal együtt – akkor lehetünk igazán képesek meglátni azt, hogy a *Komédia* „teljes mélységében és egész magasságában” érinti az emberi lét alapkérdéseit és felöleli a külső, fizikai, de ugyanakkor a belső, lelki avagy pszichés világot, s annak jelenségeit is: „A Komédia az emberi szellem összes alkotásai közt az egyetlen, amely szándékában és szerkezetében valóban az egész mindenséget felöleli” (251). A két világ és azok dinamizmusai között feltételezhető párhuzamot Jung fogalmazta meg, amikor bevezette az „*unus mundus*”¹³ kifejezést. Roberto Assagioli pszichiáter, Papini fiatalkori barátja és munkatársa így fogalmazott a makro-, illetve mikrokozmosz kapcsolatban:

Emlékezzünk rá, hogy az ember egy mikrokozmosz: megtalálhatóak benne a világegyetem legkülönbözőbb erői, az alantasoktól a magaszosokig, és hiba lenne csak a rosszakra koncentrálni, amilyen őszintén megtaláljuk és megértjük alantas komponenseinket, ugyanolyan őszinteséggel kell bánnunk erényeinkkel is. Számot kell vetni velük, el kell őket ismerni: tudnunk kell, hogy mely útmutatások, ösztönzések és feladatok terelnek minket a további tökéletesedés irányába. (ASSAGIOLI, 5)

13 A kifejezést Jung a belga alkimistától, Dorneustól (Gerhard Dorntól) vette át és használta azt a mikrokozmosz (a belső világ) és a makrokozmosz (a külső világ) egysége, az „egyetlen egységes világ” értelmében.

Míg a freudi pszichélfogás inkább az ösztönökre koncentrál, az „id” erőinek felismerésére és kordában tartására, addig Assagioli kifejezetten hangsúlyozza a másik oldal, az ún. felső tudattalan fontosságát és tartalmait, amelyek a lelki fejlődés irányába terelgetik az egyént. Mindketten egyetértenek azonban abban, hogy az egyén feladata a pszichés egyensúly megteremtése. Assagioli a személyes pszichét további tartalmakra bontja, ezek az alszemélyiségek¹⁴, róluk ír a fenti idézetben is. Ahogy Papini írja „minden ember, akár nagy, akár jelentéktelen, tűz és szenny keveréke” (PAPINI 1936, 28), e szabály alól nincs kivétel. Nemcsak a gyengeség, hanem a nagyság lehetősége is benne rejlik minden egyes emberben („a fenséges eszménykép” is tehát elérhető mindenki számára), s örök célunk kell, hogy legyen e nagyság megtalálása önmagunkban. Ugyanakkor...

Kizárt dolog, hogy az ember állandóan, a napnak és az éjszakának minden órájában az lehessen, aki valójában, – csupán az élet bizonyos óráiban és korszakaiban élhetjük ki legmélyéig a lényünket. [...] Dante, megadtak neked a szellemi tépelődés, a magadbaszállás és talán az átszellemült elragadtatás órái és napjai is. De együttal ember is voltál, sajnos, egész ember, tele mindazzal a sóvárgással, képzelődéssel, kísértéssel és gyöngeséggel, amelyet megtalálhatunk minden földi lényben. (PAPINI 1936, 19.)

A dantei mikrokozmosz oly gazdag, hogy hűen tükrözheti a makrokozmosz gazdagságát: „Dante egy egész világ keresztmetszete és kicsiben egy egész nép. Nem teljesen homogén és harmonikus nép” (PAPINI 1936, 29). A *Dante vivo* rövid fejezeteinek címei is ezt a „sok-tagozatú egyéniség”-et (WEÖRES 1975, 649) tükrözik vissza. Megjelennek Dante arcai, Dante alszemélyiségei, amelyek között megtaláljuk a következőket: *A legendás Dante, a Héber, etruszk, római Dante, a Janus-fő, Az árva, A harcoló költő, A botrány* (a botrányos Dante), *A nagy zarándok, Dante, a bűnös, Saját dicsőségének dalnoka*, a sóvárgó és nagyratörő Dante (*A korona és a tiara*), a félős Dante (*Félelmek és rémületek*), *A könnyező költő, Az örök elégedetlen, A kegyetlen Dante*, a bosszúálló Dante (*A bosszú, A Komédia – Dante bosszúja*), a méltatlankodó Dante (*A terhes szegénység*), az istenkáromló Dante (*Egy árnyalatnyi istenkáromlás*), *Dante, a katolikus, Dante, a tanár, Dante, a mágus*, Dante, a holtidéző (*Az élő holtak*), *A teremtő művész, Elsősorban költő* (de fegyverforgató, tanácsnok és követ, tehát harcos és közéleti személyiség is), a bukott Dante (*Bukásai*) és végül a magányos Dante (*Dante magánya*). Ezen belső tendenciák, s az általuk

14 Az emberi személyiségen belül folyamatosan számos, viszonylagos önállósággal rendelkező *alszemélyiség* működik és hat. Ezek egymással állandó és dinamikus kölcsönhatásban, harcban léteznek és a fejlődés útja abban áll, hogy ezek az alszemélyiségek egymással egyre inkább összerendeződnek, működésük fölrendelt célok érdekében harmonizálódnak, végül pedig teljes szintézisben egyesülnek.

támogatott és esetenként fel is vett szerepek olykor ellentétben állnak egymással,¹⁵ ami belső feszültséget szülhet. Papiniben ezért is merül fel a kérdés: „Tudatában volt-e vajjon Dante ezeknek a kettősségeknek, amelyek szellemének sajátosságai voltak? Vagy váltakozva jutott benne uralomra, időszakonként, hol egyik, hol másik énje anélkül, hogy mindig ráeszmélt volna az ellentmondásokra” (PAPINI 1936, 37). A kérdésre a firenzei író maga adja meg (saját) válaszát, hangsúlyozva, hogy pontosan ezen belső gazdagság, illetve ezen gazdagság alkotóelemeinek szintézise lesz az oka annak, hogy számtalan arcának köszönhetően Dante tulajdonképpen valóban fel van jogosítva arra, hogy az egész emberiségről írjon:

Azt hiszem, hogy az ellentétek egységbe olvasztása annak a hatalmas összefogó erőnek a segítségével jött létre benne, amely különböző kultúrákkal táplált lángelméjének természetes adottsága volt. És éppen ez a mindent áthidaló egyetemessége, amely még a multat, a jelent és jövőt is egyesíteni tudta, tette méltóvá arra, hogy a *Commedia*-ban önmagát állíthassa be – jogosan – az egész emberiség szimbóluma gyanánt. (37)

Papini talán meglepő következtetésre jut *A korona és a tiara* c. fejezetben: „Ez a név: Dante, egyértelmű ezzel a szóval: emberiség” (145).

Dante alkotóereje és célja

Papini úgy véli, hogy

A Divina *Commedia* csupán látszatra olyan könyv, mint a többi, amelyben mondanivalóit írott szavakban közli. Valójában – legalább is alkotójának szándékát tekintve, – *cselekedet*, bizonyos tettnek eszköze, *munka*, a szó eredeti értelmében, vagyis kísérlet valamely anyag megváltoztatására és átformálására: ebben az esetben ez az anyag az emberiség. [...] Dante cselekedni akart, vagyis megváltoztatni az emberek lelkét és a világ sorsát. A Komédia az ő szemében elsősorban ennek az átformáló munkásságnak az eszköze, az emberiség újjáalkotásának lehetősége. (255).

15 Példának okáért újfent idézem a *Dante vivót*: „keresztény katolikus, az eretnekségek ellensége, de ugyanakkor szíve mélyén a pogány filozófusokhoz ragaszkodik. Cicerót éppúgy idézi, mint az Evangéliumot” (35), máshol pedig „Mindent megtalálhatunk benne: a keleti bölcsességet, a görög *logos*-t, a keresztény *caritas*-t és a római *civilitas*-t. Tiszteli Aristotelest és követi Aquinói Szent Tamást, hanem azért figyelemre méltatja az arabokat és a zsidókat is. Az ó- és újtestamentummal táplálkozik, de ennek ellenére talán még a mohamedán hagyományokból sem áttal meríteni” (33).

A firenzei író szerint Dante valóságos „poéta”, egy valóban teremtő művész. Papini visszatér a poéta szó eredeti görög jelentéséhez: költő az, aki alkot, készít, teremt. Ugyanakkor Dante a mai értelemben vett költő szerepnek is teljes mértékben eleget tesz: költő az, aki verseket ír, azaz valamilyen esztétikus formába önt egy-egy személyes gondolatot, érzést, legyen ez a forma akár klasszikus értelemben vett rímelő vers, prózavers, képvers vagy hangköltemény. „Dante tehát nem csupán *költ*, a szó merőn irodalmi értelmében, hanem egyúttal *teremt* is” (243). Mit jelent azonban az, hogy Dante „teremt”? Hogyan lehet egy irodalmi művel teremteni kizárólag szavak által? Nagyon is. A költő mint demiurgosz visszatérő gondolat Papininél. A teremtés az emberi lélekben végbemenő változás létrehozása, az azt kiprovokáló katarzis körülményeinek biztosítása. Mai világunkban külön gyógyító szakterület formálódott erre a jelenségre: a biblioterápia. 1923-ban Papini így írt barátjának, Angelininek: „A katarzis nem csak a költő lelkében megy végbe, hanem a mű olvasására méltó olvasó lelkében is; mert minden nagyság, mint a tűz, a magasba tör és a magasba visz” (ANGELINI 1971). Papini saját gondolatával folytathatjuk a *Dante vivóból*: „a költészet, amely eszköz egyik lélek tűzésének átültetésére a másik lélekbe, szavakból alakul, semmi egyébből, csak szavakból” (PAPINI 1936, 286), tehát a költő a szavak által teremt meg a felszabadító vagy gyógyító átalakulást. Továbbá, a *Komédia*

szavakból áll, de csak azért, mert néha a szavak is tettekké változhatnak, olyan tettekké, amelyek az egész életet átértékelhetik és megváltoztathatják a világ arculatát. A *Komédia* mindent egybevetve, fegyver-könyvnek, kalapács-könyvnek, korbács-könyvnek, szárny-könyvnek és orvosság-könyvnek íródott. Az volt a célja, hogy új korszakot jelentsen az emberiség történelmében, boldoggá tegye a boldogtalánokat és szentekké a bűnösöket. (257)

Dante szíve teljes átalakulást, új életet kíván létrehozni az olvasóban, méghozzá a költészet ereje által. A teológiában ezt a belső pálfordulást „metanoia” néven ismerjük, amely kifejezést Papini is gyakran¹⁶ használt az általa igen kedvelt „második születés” mellett. Nem véletlenül találjuk meg a *Komédiában* a következő sorokat:

e Szent Dal, melynek ég és föld munkatársa
legyőzi a zordságot, mely kizárt a
drága karámból, hol báránka voltam

16 1944 nyarán Papini feleségével az Alverna ferences kolostorba menekül a bombázások idejére, ahol sokat ír naplójába arról, hogy a külvilág történései, azok borzalmassága ellenére sem hatolhatnak be és zavarhatják meg elnyert belső békéjét. Ilyen körülmények között tanítja a szerzetesjelölteket és más érdeklődőket többek között a metanoia-ról is: „A »metanoia technikájáról« beszélek fiatal diákoknak és klerikusoknak. Ez most jobb volt, mint az előző beszédem, amelyet pár napja ejtettem meg: olyan dolgok hangoznak el, amelyek közvetlen módon vonatkoznak az ő saját életükre és küldetésükre.” (PAPINI 1962, 205.)

s szunnyadtam a gaz farkasok dacára:
 új gyapjam nő majd, milyet sohse hordtam:
 új hangot váltok, hogy otthon diszítsem
 fejem' új lombbal, régi templomomban:
 mert ott léptem a Hitbe, melyet Isten
 számontart. (*Par.* XXV 1–11., Babits Mihály fordítása.)

Dante maga „szent”-nek nevezi dalát, melynek írása alatt az égtől kapott munkatársat, s ezáltal egyfajta szakrális jelleget kapott. A *Komédia* így már

nem csupán emberi eredetű, hanem szent is. Úgy látszik, hogy a Paradicsom vége felé érve, Dante maga is meglepődött annak a műnek a nagyságától, hatalmasságától és mélységétől, amely „több évre sovánnyá tette”. És talán átcikázott az agyán a gondolat, hogy nem is egyedül ő a nagy költemény alkotója. [...] Hátha neki, Dantenak is, láthatatlan munkatársa volt, természetfeletti tollbamondója – az Ég, vagyis maga az Isten? (PAPINI 1936, 253.)

A *Komédiát* egyetlen emberi szellemnek, Dantéénak, tulajdonítjuk, de, szögezi le Papini, „az emberi szellem összes alkotásai közt [ez] az egyetlen, amely szándékában és szerkezetében valóban az egész mindenséget felöleli” (250). A mű nagysága is ebben áll. S bár léteznek az emberiség spirituális tradíciójában olyan művek, amelyek magukba szándékozzák foglalni a teljes univerzumot és annak valamennyi működési elvét – Bhagavad Gita, Ji King, Tao Te King, Biblia –, ezek a művek nem egyetlen szerzőhöz köthetőek, sőt nem is kizárólagosan „emberi szellem” produktumai, legalábbis a hívói elképzelések szerint. Ezért is merülhetett fel Dantéban a kétely, s tehette fel a kérdést, hogy egyetlen, földi halandóként írhatott-e vajon ő ekkora művet? Papini kifejti, hogy „Dante lelke képes lehetett ilyenfokú elbizakodottságra és ilyenfokú alázatra. Elbizakodottsága ezt sugallta: nincs emberi mű, amely méltó volna az enyémhez és ezért megérdemli, hogy szentnek nevezzem. Alázata így szólt: egymagamban, Isten segítségével nélkül, képtelen lettem volna műveimet megalkotni” (PAPINI 1936, 254). Szerzőnk végül nem foglal állást a kérdésben, ahogyan azt nem is igen teheti, de konklúzióként így nyilatkozik: a *Komédia* „Bár emberi mű, lépcsőt képez a földi rög és a lángoló virágok égi kertje között” (311).

A *Komédia* célja és az állítólagos bukás

Isteni segítséggel avagy anélkül, de Papini szerint Dante az emberi lelket kívánta átgyúrni, megreformálni. Felmerül a kérdés, hogy ez lehetséges-e egyáltalán. Dante, habár nem volt képzett pszichológus vagy terapeuta, igen jól ismerte a több száz

évvel később szakkönyvekbe került pszichológiai módszereket az antik hagyományból, az ősi tudásból:

nem elég a külső formákat, az intézményeket, az elveket, az osztályrendszereket megváltoztatni. Ahhoz, hogy igazi és tartós átalakulás következhessek be, gyökeresen át kell gyúrni az ember alapvető hajlamait, erőnyeit, érzéseit és szenvedélyeit. Ha meg akarjuk változtatni az emberi lelket, ez nemcsak azt jelenti, hogy szennyesnek és betegnek tartjuk, hanem azt is, hogy fenséges eszménykép lebeg a szemünk előtt, amelyhez fel szeretnénk emelni. (258.)

Visszatérve Assagioli gondolatára: a „fenséges eszménykép”, avagy az „istenarc”, ahogy Reményik hívja¹⁷, el van temetve minden egyes emberben. Ahogy a freudi tudattalan mélységei megismerhetőek (bizonyos szintig), úgy a felfelé, a megtisztulás irányába mutató belső erőink is azok és aktivizálhatók. Dante módszere ugyanaz, mint amelyet Jung később aktív imaginációnak, Assagioli pedig „modello ideale”-nak fog nevezni: az emberekkel „érzékelteni kell, hogy az emberek megízlelhessék és megkívánhassák ezt a csodálatos természetfeletti életet a magas mennyekben, a fényben, a ragyogásban, a lángban, a harmóniában, a békességben, az Empyreum fenséges átszellemültségében” (259). Nem egy egyszerű leírást kell adni, hanem tökéletes életszerűséggel, a maga testi valóságában megjelenő víziót. Az olvasó a bőrén érezze a perzselő hőséget és hunyorogjon a befogadhatatlan fény káprázatától.

Aki hatást akar gyakorolni az emberekre, annak meg kell rémítenie és el kell bűvölnie őket. Ebből az ihletből és ebből az akaratból született meg Dante lelkében az Isteni Színjáték, a könyv, amely egyedülálló az egész világirodalomban. A Komédia a költészet csodája, amely szellemi téren tényleges csodát szándékozott létrehozni. (259)

Mindennek fényében miért és milyen szempontból gondolhatta vajon Papini, hogy Dante elbukott? A *sommo poeta* „azt hitte magáról, hogy a világ Új Királyának előfutára, Keresztelő Szent Jánosa és hogy nyomon fogja követni a lelkek új Fejedelme, aki eljön majd, gyors lábakon, mint az Agár, hogy megfékezze az tévelygő emberiséget. De legfőbb reményének megvalósulását, még ma, hatszáz évszázad múlva is, hiába várjuk. [...] Méltán mondhatjuk tehát, hogy megbukott” (301). Dante, aki elsősorban tehát költő volt, költőként teljes diadalt aratott, ám ennek a nagyságnak óriási ára volt, hiszen ez egyben hiúságának legnagyobb bizonyítéka is. Ami

17 „Egy istenarc van eltemetve bennem, / A rárakódott világ-szenny alatt. / A rámrakódott világ-szenny alól, / Kihűlt csillagok hamuja alól / Akarom kibányászni magamat. [...] / Mert az az arc igazán én vagyok.” (REMÉNYIK 2000, 386–87)

életének legnagyobb diadala, az legsúlyosabb veresége is, mivel a „Végtelen szemléletébe merült szentnek magasabb törekvései vannak, mint száz énekre való verssort rímbe szedni” (302). Dante, nagy víziója után, visszatért földi életébe, a Kairoszból a Kronoszba, s onnan kezdi újra felépíteni kőről kőre az Istenéhez vezető lépcsősort. Óriási ajándékot és útmutatást hagyott az utókorra, de ő maga mégsem élhette meg a teljes átalakulást, a metanoiát.

A *Dante vivo* fogadtatása és Dante utóélete Papini életében

Papini könyve óriási siker volt, többszáz recenzió született úgy mellette, mint ellene. 1933. május 2-án átadták Papininek a Premio Firenze irodalmi díjat a *Dante vivo* kötetért (3. kép). Az ünnepség a Palazzo Vecchio dísztermében zajlott. Papini meghatódottan hallgatta végig Bodrero dicsérő szavait, majd köszönetet mondott, amelyben maga is kiemeli, hogy a díj eredetileg Mussolinié lett volna a *Vita di Arnaldó*ért, ő azonban lemondott róla. Végül kifejti:

A díjat nem nekem adták, hanem a könyvemnek, és véleményem szerint annak az embernek köszönhetően, aki ihlette, s akinek boldogtalanságával és nagyságával megtöltöttem a lapjait. Az ő titáni alakja jobban jelen van most, mint valaha, itt, városának szívében, a mi szíveinkben – minden más világi zaj csak csend. ([L., E.], 1933, 3.)

Papini beszédét többszöri egymásutánban kitörő taps szakította félbe, majd végeztével a termet zsúfolásig megtöltő tömeg fáradhatatlan tapsal és ovációval üdvözölte a firenzei író.

A *Dante vivo*val nem ért véget a sommo poetáról szóló írások sora. Egy minket, magyarokat is áttételesen érintő érdekességgel zárom írásomat, az 1947-ben íródott *Dante két új költeményével*. A cikk egy izgalmas fikció avagy fantázia annak a lehetőségéről, hogy a *Komédia* csupán az első része egy gigászi trilógiának. A második rész „*Az emberi tragédia*” avagy *Az ember tragédiája* lenne, s Ádámtól kezdve az egész evilági, azaz földi történelmet felölelné: ez lenne az Ember „színhátéka”, és tartalmát pontosan abban határozza meg Papini, amely a mi Madách Imrénk nagy művének is tartalma. Meglepő ez a címegezés... ismerhette vajon Papini *Az ember tragédiáját*? Nem találtam ennek nyomát, de nincs kizárva, hiszen 1891-től majd 20 nyelvre lefordították, köztük olaszra is. Ugyanakkor feltételezem, hogy Papini tett volna utalást erre. A dantei hármas mű harmadik része *Az utolsó ítélet* címet viselte volna. Ebben az angyalok közbenjárásáról olvashatnánk az Isten trónusa elé járuló lelkekért, kiknek utolsó lehetőségük van bűneik megvallására és megbánására. Nos, Papini, aki a Premio Firenze díjátadóján önmaga is bevallotta, nem tudta teljesen magára öltetni a keresztényi alázatosság és szerénység erényeit, konkrétan elkezd

írni azt a művet, amely az *Isteni Színháték – Az ember tragédiája* sorozatot koronázná meg és tenné egy felséges trilógiává. A nagy mű, az *Il giudizio universale* a maga 1336 oldalával befejezetlen maradt Papini 1956-ban bekövetkezett halálakor. Posztumusz adták ki 1957-ben. E nagy elképzelésével ugyanakkor Papini önmagával is ellentmondásba keveredik, hiszen a *Dante vivóban* azt állította, hogy az *Isteni Színháték* az egész világot magába foglalja.

Bibliográfia

- ANGELINI, Cesare (1971), *Cronachette di letteratura contemporanea*, Boni Editore, Bologna. (*Testimonianza a Papini*: Lettera a Cesare Angelini da Giovanni Papini, Firenze, gennaio 1923)
- ASSAGIOLI, Roberto, *Lo studio di sé*, Firenze, Archivio Assagioli, Istituto di Psicointesi.
- DE LUCA, Giuseppe (1933), Recensione del Dante vivo di Giovanni Papini, *L'Osservatore Romano*, 1933. április 20.
- DRASKÓCZY, Eszter (2019), „Nem vagyok sem Aeneas, sem Pál” – Dante túlvilágjárása és elődei I. Dante és Aeneas, *Antikvitás & Reneszánsz IV.*, DOI: 10.14232/antikren.2019.4.61–87
- KELEMEN, János (2013), „Diligite iustitiam”: Dante: Isteni Színháték, Paradicsom XVIII–XX, *Filozófiai Szemle*, 2013. március, 57–71. (A tanulmány később megjelent: KELEMEN János (2015), „A Komédiát hívom tanúmul”. *Az önreflexió nyelve Danténál*, Budapest, Eötvös, 174–190.)
- [L., E.] (1933), L'apotesi di Dante nella premiazione di Papini, *L'Avvenire d'Italia*, Bologna, 1933. május 30.
- [M., Al.] (1933), Dante, Papini e gli altri, *Camminare*, Milano, 1933. május 16.
- NAGY, József (2013), Pokol IX. ének: interpretáció, parafrázis, kommentár 1, *Dante füzetek*, Budapest, 2013. október, 99–130.
- PAPINI, Giovanni (1905), Per Dante contro il dantismo, *Il Regno*, II/19., 1905. október 20.
- PAPINI, Giovanni (1913), Gesù peccatore, *Lacerba*, I/11., 1913. június 1. (*Lacerba* 1913. Változtatlan lenyomat, Firenze, Vallecchi, 110–112).
- PAPINI, Giovanni (1918a), *Le memorie d'Iddio e La vita di nessuno*, Firenze, Libreria della Voce.
- PAPINI, Giovanni (1918b), Forza Dantisti!, *Il Tempo*, 1918. december 9.
- PAPINI, Giovanni (1927), *Élőhalott*, RÉVAY József (ford.), Budapest, Athenaeum.
- PAPINI, Giovanni (1928), *24 cervelli*, Firenze, Vallecchi.
- PAPINI, Giovanni (1930), Cannibale e girandola, *L'Avvenire d'Italia*, Bologna, 1930. december 7.
- PAPINI, Giovanni (1936), *Dante*, GÁSPÁR Miklós (ford.), Budapest, Athenaeum (Rózsavölgyi és társa).

- PAPINI, Giovanni (1947), «Due nuovi poemi di Dante», *Il sabato del Lombardo*, Milano, 1947. június 28.; (később: PAPINI, Giovanni (1948), *Santi e Poeti*, Firenze, Libreria Editrice Fiorentina).
- PAPINI, Giovanni (1955), *La spia del mondo: schegge di poesia e di esperienza*, Firenze, Vallecchi.
- PAPINI, Giovanni (1957), *La felicità dell'infelice*, Firenze, Vallecchi.
- PAPINI, Giovanni (1961), *Tutte le opere di Giovanni Papini III. Dante e Michelangiolo*, Milano, Mondadori.
- PAPINI, Giovanni (1971), *Schegge*, Firenze, Vallecchi.
- PASZKOWSKI PAPINI, Viola (1960), *Città felicità*, Firenze, Vallecchi.
- REMÉNYIK, SÁNDOR (2000), *Összes versei I*, Budapest, Auktor.
- ROSSI, Guido (1933), Novità Libreria. Dante vivo, *Gioventù Nova*, 1933. május 15.
- VÁRADI Imre (1933), Papini könyve Danteról, *Vasárnap*, 1933. július 9., 271–273.
- VERGILIUS, *Aeneis*, LAKATOS István (ford.), <https://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.htm#20>
- WEÖRES Sándor (1975), *Egybegyűjtött írások I*, Magvető, Budapest

Levéltári források

- PAPINI, FC/AP MS, Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Manoscritti, FC/AP MS. SCXXV/INS 1/ CAM A
- Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Fototeca, SC III/INS18/CAM C – AP.F.GRUPPO 376 F. 135.; SC III/INS18/CAM A – AP.F.GRUPPO 374.

di Dante e la sola
malleria di Rifeo,
per quanto di gran
valore, non basta
ariefare la migliore
selta.

A me pare
che si possa vedere
in Rifeo quasi
~~una~~ una creazione
autobiografica di
Dante. Egli si vede
giusto in una città
d'ingiusti (1) e per
(1) Ingiusti non me ma non si
sono iusti ()

1. kép

Giovanni Papini kézirata.

Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Manoscritti.

SC/XXV/INS1/CAM A- Capitoli autografi inediti su Dante

L'animma di Rifeo, p. 18.

della quale uscirà²²,
 attraverso Enea, l'impe-
 ro. Tutti i senti-
 menti ~~egli aleggia~~
 più cari di Dante
 trovano facili asso-
 ciazioni nella
 figura di Rifeo:
 la giustizia, la
 profetia, l'idea im-
 periale.

E forse egli
 ha voluto ~~repli-~~
~~cate una rivista~~
~~republicana e italiana~~
 replicare, per un

2. kép

Giovanni Papini kézirat.

Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Manoscritti.

SC/XXV/INS1/CAM A - Capitoli autografi inediti su Dante

L'animma di Rifeo, p. 22.

„TELJES MÉLYSÉGÉBEN ÉS EGÉSZ MAGASSÁGÁBAN”

3. kép

Giovanni Papini a Premio Firenze átadási ünnepségén
Fondazione Primo Conti, Fiesole. Archivio Papini, Fototeca.
SC III/INS18/CAM C – AP.F.GRUPPO 376 F. 135.
SC III/INS18/CAM A – AP.F.GRUPPO 374.